DE WITTE

Ernest Claes

De Witte

Met pentekeningen van Felix Timmermans
en met een voorwoord van Peter Theunynck

WERELDBIBLIOTHEEK • AMSTERDAM

1ste druk 1920
128ste druk 2020

Jubileumuitgave ter gelegenheid van een eeuw *De Witte*

© Uitgeverij Wereldbibliotheek 1920, 2020
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Rouwhorst + Van Roon
NUR 301
ISBN 978 90 284 5121 6
www.wereldbibliotheek.nl

Aan m'n zoon Eric

VOORWOORD

‘Miêr sloag as ete krijg ik hier…’

Waarom *De Witte* ons blijft bekoren

Weet u wat het bekendste en meest gelezen literaire boek is dat ooit in Vlaanderen werd geschreven? Een boek dat bekender en geliefder is dan *Kaas* van Willem Elsschot, *De Kapellekensbaan* van Louis Paul Boon, *Het verdriet van België* van Hugo Claus of *Oorlog en terpentijn* van Stefan Hertmans? Het is *De Witte* van Ernest Claes, het boek dat u nu gaat lezen.

Veel romans verdwijnen tegenwoordig al na een paar jaar (of sneller nog) uit de rekken van de boekhandel en tien jaar later ook uit die van de bibliotheek. Zeldzaam zijn de boeken die hun auteur fluitend overleven, die na honderd jaar nog altijd herdrukt worden en lezers vinden, en die jaar in, jaar uit leverbaar blijven. *De Witte* van Ernest Claes is zo’n boek. In november 1920 verscheen de eerste druk in de Vlaamsche Bibliotheek, een reeks van wat toen nog de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur heette, een paar jaar later omgedoopt in uitgeverij Wereldbibliotheek. In 2020 worden de honderdste verjaardag van het boek en de 128ste druk gevierd.

Net als andere geliefde ‘jongensboeken’, zoals *De lotgevallen van Huckleberry Finn* of *Kees de jongen*, is *De Witte* een klassieker geworden. Vele generaties Vlamingen, maar ook Nederlanders, zijn met dit boek opgegroeid. Het succes werd versterkt door twee populaire verfilmingen: de eerste door Jan

Vanderheyden en Edith Kiel in 1934 en de tweede door Robbe De Hert in 1980. Daartussenin, van 1969 tot 1971, zond de brt, voorloper van de vrt (Vlaamse Radio- en Televisieomroep), *Wij heren van Zichem* uit, de meest succesvolle Vlaamse televisieserie ooit. Die reeks is gebaseerd op de boeken van Ernest Claes; de Witte speelt er een belangrijke rol in.

Wat is er zo bijzonder aan *De Witte*? Waarom blijven dit boek en dat personage de lezers van vandaag raken en intrigeren en waarom moet u het boek lezen? Vertrekt u mee op zoektocht naar de charmes van de Witte?

Een schelmenroman

De Witte is een schelmenroman. Volgens het *Algemeen letterkundig lexicon* gaat zo'n roman over een verschoppeling (antiheld) die ons in de ik-vorm vertelt hoe hij zich met slimme streken uit allerlei netelige situaties bevrijdt. Het liefdesthema, zo typisch voor de roman, is in de schelmenroman afwezig. De aandacht gaat voornamelijk naar de moeilijke sociale situatie van de schelm. Toch is het geen protestroman: het hoofdpersonage verzet zich immers niet tegen zijn toestand; hij probeert er alleen voor zichzelf het beste van te maken. Het verhaal is een aaneenschakeling van losse anekdotes en kent een open einde. De verteltoon is meestal mild humoristisch.

Ongeveer alle elementen uit die definitie zijn toepasbaar op *De Witte*. Alleen het vertelstandpunt is anders. De Witte vertelt zijn verhaal niet zelf; een verteller doet ons het relaas van de schelm uit Zichem. De eerste regel luidt dus niet: 'Ik werd wakker, en deed onmiddellijk mijn ogen wijdopen', maar wel: 'De Witte werd wakker, en deed onmiddellijk zijn ogen wijdopen'. Dat schept iets meer afstand tussen ons en het hoofdpersonage. Dat hoofdpersonage, de Witte, is een kruising van een deugniet, een bengel en een boef. Een sympathieke schurk dus, een soort Tijl Uilenspiegel, een Reinaert de Vos of een Malotru uit *Le Bureau des Légendes*. We houden

van dat soort kerels. Ze hebben lef en durven dingen te zeggen en doen waarvan wij enkel dromen. Net als in de meesten van ons zit er iets rebels in hen, maar zij doen er iets mee. Ze hebben het lef om tegen de stroom op te varen, zelfs als ze daarbij hun eigen hachje riskeren.

Dat de Witte – Lewie ofte Ludovicus Verheyden, zo heet hij officieel – een grote mond durft op te zetten, ook tegen het gezag, blijkt al bij het begin van het verhaal. Wanneer zijn moeder hem 's ochtends komt wekken en met klappen dreigt als hij geen haast maakt, reageert hij met: 't Es altijd etzelfde!' En als zijn vader hem onrechtvaardig behandelt en naderhand komt vragen waarom zijn zoon huilt, reageert de Witte: 'Moette […] da na gedomme […] nog vroage […] liêleke sloeber […]!'

De Witte lijkt opgetrokken uit kattenkwaad. Hij staat ermee op en gaat ermee slapen: het is zijn tweede natuur, een reflex die hij niet kan beheersen. De scène die dat het best belichaamt, is die waarin hij met zijn vader met de trein naar Diest spoort, waar ze voor de Witte een nieuwe pet gaan kopen. De Witte hangt uit het raam van de trein wanneer er van de andere kant een trein komt aanrijden waarin een boer zit die eveneens zijn hoofd uit het venster steekt. Dan gebeurt dit:

> […] de Witte kwam dichter en dichter bij de uitkijkende boer in de andere trein, en hoe 't opeens in hem schoot wist hij niet, het tintelde onwillekeurig door zijn vingers en zijn armen – en roef! hij greep de zwarte buisklak van de boer zijn hoofd af. […]
>
> De Witte was door zijn plotse daad, waar hij zichzelf nog geen rekenschap van gaf, zodanig uit zijn lood geslagen, 't was zó bliksemsnel gebeurd, dat hij nu beduusd de klak in zijn twee handen hield en met grote stomme angstogen naar vader keek.

Door die drang om streken uit te halen – grollen die soms meer op getreiter of dierenmishandeling lijken – werkt de Witte zichzelf regelmatig in de nesten. Als lezer denk je voortdurend: doe dat toch niet, jongen, want daar komt heibel van. De Witte doet het toch. Het eindigt steevast met een scheldtirade, een flink pak rammel, eenzame opsluiting in de kelder of zonder eten naar bed. Op een keer gaat de Witte bij de vader van tien van zijn klasgenoten langs om hen wijs te maken dat de schoolmeester hen wil spreken. De vaders rossen hun zonen thuis al anticipatief af. De Witte lacht in zijn vuistje bij de gedachte dat de meester die middag tien vaders over de vloer zal krijgen. Dat hijzelf de volgende dag flink de oren gewassen zal worden – door de meester én door zijn ouders – daar lijkt hij niet bij stil te staan. Het kan hem eigenlijk nauwelijks schelen. De Witte heeft niet alleen een enorm incasseringsvermogen, hij verstaat ook de kunst om in het nu te leven.

Aandoenlijk is de Wittes vrijheidsstreven. In een tijd waarin kinderen slaafs moesten gehoorzamen aan de meester op school, de ouders thuis en de pastoor in de catechismusles vecht de Witte voortdurend om het juk van die vermaledijde volwassenen af te werpen. Nergens drukt Ernest Claes de vrijheidsdrang van de Witte sterker uit dan in deze regels:

> Dat de grote mensen toch maar eens wilden begrijpen wat een onzeglijk genot het was, voor jongens van zijn soort, vrij te kunnen beschikken over hun zomerdagen, zonder schoolmeesters, zonder vaders of moeders, zonder catechismussen of rekenlessen. Wat konden ze toch soms iemand doodkoejonneren!

Aanstekelijke humor

Zoals uit bovenstaand citaat blijkt, kan je *De Witte* bij momenten lezen als een tragisch boek over een jonge, stilaan

puberende knaap die zich onbegrepen voelt, de hele wereld tegen zich heeft en constant op zijn hoede moet zijn om aan zijn hardvochtige 'meesters' te ontkomen. Toch zult u als lezer vaker moeten lachen dan huilen. Dat komt doordat Ernest Claes over een feilloos gevoel voor humor beschikt. Die humor maskeert de tragiek en weeft een soort lichtheid door het boek die de lezers en lezeressen al honderd jaar lang weten te waarderen. Een vriend van mij vertelde onlangs nog hoe zijn grootvader bij het haardvuur zat te gniffelen met het boek op zijn schoot. Na diens dood vond hij twee stukgelezen exemplaren in zijn grootvaders bibliotheek.

Een mooi voorbeeld van situatiehumor vinden we al in het eerste hoofdstuk.

Wanneer de Witte zes is en naar de jongensschool wordt gestuurd, zet de meester hem na een paar dagen op de eerste bank, zodat hij het ondeugende kind sneller aan de oren kan trekken. Wanneer de Wittes vader aan zijn zoon vraagt of hij braaf is in de klas, antwoordt de kleine doodgemoedereerd: 'Joa zeker, want ik zit al op d'iêste bank!'

Een magische wereld

Stel je een land voor waar de mensen straatarm zijn, waar de kinderen blootsvoets naar school lopen en na schooltijd op het land moeten werken of koeien hoeden. Een land waar vaders de plak zwaaien en moeders en dochters een hoofddoek dragen – een kopdoek zoals Ernest Claes dat noemt. Een land waar lijfstraffen dagelijkse kost zijn en waar religie en bijgeloof de wereld beheersen. Een land waar op de jaarmarkt de tandentrekker en de liedjeszanger tot de grootste attracties behoren. Een land waar kinderen een extra pak slaag krijgen wanneer de ouders vernemen dat hun kind zich op school heeft misdragen. Dat is de wereld van de Witte. Voor mensen van deze tijd die hun kinderen in 'mild ouderschap' koesteren, die een klacht indienen bij de directie als de meester of juf hun

zoon of dochter een keer onheus bejegent, en die er niet aan zouden denken om hun kind zonder eten naar bed te sturen of een paar uur in de kelder of het berghok op te sluiten, klinkt *De Witte* als het relaas uit een verre, vreemde wereld. 'Miêr sloag as ete krijg ik hier,' roept Lewie op zeker ogenblik tegen zijn moeder. We staan erbij en kijken ernaar en we kunnen niet vatten dat mensen van bij ons honderd jaar geleden zo leefden, met geheel andere normen en waarden dan wij.

Vaak zijn we niet meer vertrouwd met de religieuze praktijken die in deze roman de revue passeren: ouders die op bedevaart gaan en hun kind door een priester laten belezen (bezweren) opdat het van zijn nare dromen verlost zou raken, rondtrekkende paters redemptoristen die in de missiemaand over de dood, de hel, het vagevuur en de hemel komen preken, kinderen die in de processie een heiligenbeeld moeten dragen, de vroegmis, de biecht, de verplichte catechismusles, de zeven werken van barmhartigheid, het bidden voor het eten… Het doet soms even magisch aan als de wereld die Gabriel García Márquez oproept in *Honderd jaar eenzaamheid*.

Snedige dialogen in een sappig dialect

Dat de Witte vecht voor zijn vrijheid weet u intussen al. Wanneer zijn moeder hem opdraagt om op een baby te passen, ziet hij zijn plannen voor een vrije middag in het water vallen. Dat maakt hem pisnijdig. Wanneer zijn oudste broer, Heinke, dan nog de spot met hem drijft, haalt de Witte uit: 'Aa hiêl gezicht es èn mem!' (Je hele gezicht is een tiet).

'Woaroem kunde 't nie mee noar de wei neme?' vroeg de Witte.

'Doar es 't veul te werm veur zoê klein schoap,' zei moeder.

'En schriêve doet et noêit nie as 't zène buik vol hee,' deed Joo erbij.

'Onze Witte zal 't wel èn mem geven as 't schriêft,' lachte Heinke, maar de Witte snauwde hem onmiddellijk terug:

'Aa hiêl gezicht es èn mem!' iets wat de lodderige Joo zoo onbedaarlijk aan 't lachen bracht, dat Nand haar moest op de rug kloppen om het te doen overgaan.

Zoals u ziet, zijn de dialogen in het dialect geschreven, meer bepaald het Zichemse dialect. Het dorp Zichem ligt in het Hageland, een deel van Vlaams-Brabant dat grenst aan Belgisch-Limburg. Door die ligging heeft het Brabantse dialect er bepaalde invloeden van het Limburgs ondergaan. Ernest Claes gaf dat dialect zo fonetisch mogelijk weer. Wie de dialogen hardop leest, hoort de mensen van Zichem praten zoals ze dat honderd jaar geleden deden en nu nog altijd doen. Die dialogen zijn de zest van *De Witte*. Ze geven een eigen klankkleur aan de verloren wereld die Ernest Claes oproept.

De taal van de zomer

Gek, maar in *De Witte* van Ernest Claes lijkt het altijd zomer. IJs, sneeuw, wind en regen zijn woorden die u in deze roman vruchteloos zult zoeken. De zon staat als een gulle lach boven de wereld van de Witte. Ze legt een laagje bladgoud op de armoedige, rurale en soms behoorlijk grimmige wereld die hem omringt en laat hem glanzen.

De plastische taal en stijl van Ernest Claes, die doen denken aan die van Vlaamse iconen als Stijn Streuvels of Felix Timmermans, versterken dat zonnige gevoel. Woorden als froezelen en reuzelen, vlumbaardig of doezig zult u vermoedelijk niet kennen, maar dat hindert niet: wie zich laat beroezen door de klank en het ritme van de taal van Claes begrijpt intuïtief wat er bedoeld wordt:

Buiten was het de volle nieuwe zomerdag. De zon stond te laaien ginder hoog boven het Kraanrijk, en schoot heur

gouden vlammen over de meersen en de velden, groot en wijd, het al omvattend in haar spetterend licht. Over het koren langs beide zijden van de steenweg froezelde het wagende windje dat de koelte van de morgendauw nog door de lucht dreef, en het gouden graan reuzelde heimelijk in zijn hoge vlumbaardige halmen als 't neuriënd fezelen van al de zonnigheid die erover lag. Daarboven de leeuwerken, fladderende stippeltjes tegen het effen doezige blauw van de schone lucht.

Ernest Claes heeft met zijn Witte een onvergetelijke, levenslustige en tegelijk tragische schelm gecreëerd: een jongen die beseft dat hij nu alles uit het leven moet puren, want later wordt het niet beter.

'Witte jongen,' sjierpte de krekel van op een zurkelblad, 'de grote mensen kennen d'r niets van… ge zijt maar ééns negen jaar oud… en schone liedekens duren niet lang…'

'Witte jongen,' gonsde een hommel van op een klaverbloem, 'zuig thans de honing uit al de levensbloemen… Weet, ge moet er uw hele leven mee doen…'

De auteur heeft zijn Witte geplaatst in een wereld die zonnig is en tegelijk harteloos en koud. Een wereld die magischer wordt naarmate hij verder van ons wegdrijft. Misschien is dat wel het geheim achter de blijvende aantrekkingskracht van *De Witte*.

Peter Theunynck

I

Wie de Witte was en wat hij zich nog herinnerde uit zijn eerste kinderjaren

De Witte werd wakker, en deed onmiddellijk zijn ogen wijd open. Zijn eerste gewaarwording was: verbazing, zo vlak voor zijn ogen de slaapkamer te zien, het bed van Heinke daar in de hoek, de oude broeken aan de kapstok tegen de muur, heel de doodgewone rommel van de kelderkamer met zijn zure, onfrisse zweetreuk van iedere morgen. Hij droomde juist dat hij te paard zat en te vierklauw over de steenweg vloog, daar kwam ook iets bij van een nieuwe broek, toen hij wakker werd en de alledaagsheid van de dingen in de kamer rondom zo brutaal op hem neersloeg. Hij deed zijn ogen weer toe, of 't nog terugkomen zou… neê, de vervelende weekdag die weer begon, de school, de meester, verdrongen in zijn kop alle ander denken.

De deur van de kelderkamer kriepte open met een dwaze ruk.

'Witte!!!' De Witte verroerde geen lid.

'Witte!' riep moeder nu veel harder.

'Heu!' deed de Witte, alsof hij plots uit een diepe slaap wakker schoot.

'Moakt da ge der ut zijt! 't es acht ure!'

'Joa!' En hij bleef liggen lijk hij lag. Hij hoorde de holleblokken van moeder wegkletsen naar de stal toe.

Nu loosde de Witte een diepe zucht. Hij lag op zijn linkerzij, en hij wrocht zijn rechterarm onder de lakens uit en begon zich te krabben, op zijn kop, zijn schouders, zijn rug, het jeukte hem overal of hij in rupsenzaad had gelegen. Hij gaapte een paar keren met grote mond, maar had de kracht nog niet zijn lui liggend lijf tot er-uit-komen over te halen. Hij draaide zich op de rug, trok de knieën hoog op, legde de handen onder zijn kop, keek naar de vliegen tegen de witgekalkte zoldering, en dacht na.

De onplezierige dingen kwamen de Witte 's morgens bij 't opstaan vanzelf in de geest; naar de prettige dingen moest hij een ogenblik zoeken, als daar vooral die uchtend was: donderdag, dus geen school 's namiddags. En dat alleen bracht een wereld van wonderheerlijke beloften mee.

Door het kleine raam stroomde het gouden lachende licht van de nieuwe zomerzon, of 't met geweld van daarbuiten werd binnengeborteld. Het vierkante ruitje keek als een zonnig-jeugdig zomergezicht dat alles wilde betoveren en in gouden schijn zetten, binnen en buiten. Het licht bunselde in de kamer breed open en peuterde in alle hoeken en vouwen van 't kleergoed dat tegen de muren hing. Als uit een vreemde wereld klonk hierbinnen het kwieterend leven van mussen en vinken, en het blij zangerig jubelen van een leeuwerk hoog boven alles uit, ver af.

De Witte keek nu naar het raam, en daar kwam zo meteen met een vluchtig vedergefladder een mus op de wingerdtak zitten, vlak voor de ruit, de pootjes wijd uitschorend om de buigende steun, het zwarte kopje vlug wippend links en rechts voor mogelijk gevaar, in de dikke bek een stropijltje. Met een schok was de lamheid bij de Witte eruit, en zijn ogen gluurden opeens met gespannen aandacht op de mus. Ritsss… het vogeltje was weg, en even snel zat de Witte op zijn knieën voor het raam om te zien waar het zijn nesteling heendroeg… Daar vloog de kelderkamerdeur weer driftig open:

'As ge potverdekke!… Wa zitte doar te doen, bengel?' hield moeder haar eerste uitroep in, daar ze de Witte in zijn hemd rechtop in zijn bed zag zitten.

'Niks… Ik koom ommes!'

'Ge moet et anders moar zeggen as ik oe moet hulpe!'

'Tijd genoeg!' mokte de Witte, terwijl hij zijn gelapte wekedaagse broek aantrok, en toen de deur weer even driftig was toegeklakt: ''t Es altijd etzelfde!' Met zijn frak onder de arm stapte hij de kelderkamer af, nam in 't washok, waar ook de koeikuipen stonden, de handdoek van de nagel, hing buiten handdoek en jasje over de puthaak, en plonsde met zijn handen in de emmer water die op de moos stond. Hij peuterde wat aan zijn vuile vingertoppen, schepte dan zijn twee handen vol water, en stroelde het blazend en prasselend over zijn gezicht. Met de droge tip van de handdoek wreef hij daarna over zijn kaken dat ze er rood van glommen.

Rond de groenbemoste putkuip pikkerden de hennen ongestoord voort. Hij zag over de vlierstruik heen moeder achter in de hof aan de beten bezig. En over de weiden en het land rondom groeide de withete zonnedag.

Nu kwam de Witte binnen om koffie te drinken. In de huiskamer hing nog de duffe weepsheid van de morgen, de rolgordijnen waren neergelaten voor de zon die straks op die kant van 't huis stond, de vliegen zaten te krieuwelen tegen de zwarte zoldering en de stores, op de muren en op de tafel, en dreven in zachte vlucht door de grote kamer. In de haard was het vuur uitgebrand, en de zwarte kat zat ernaast te slapen, ineengedoezeld, en de ogen dicht toegeknepen alsof zij glunder te peinzen zat aan de voorbije dingen van de nacht. De huisklok zwierde heur lange slinger met de koperen plaat onderaan rustig heen en weer, met lijzige tik-tak, of de dag die zo pas begon nog eeuwig lang zou duren en er hoegenaamd geen haast bij was. Juist toen de Witte binnentrad kwam er boven in de ronde kop waar het leven zat, onzichtbaar, een roezig ronken dat

aanhield tot er acht heldere metalen klanken uitsprongen, en dan begon weer het enelijk effen tiktakken zonder verpozen. Tegen de witglimmende wijzerplaat, rond omzet met grote cijfers, stak de kleine wijzer in het volle zwart van de romeinse acht, en de grote hing lamlullig naar de één gezakt, of 't hem verder niet meer aanging en hij 't zijne gedaan had.

De Witte keek naar de klok en mompelde: 'Ziede wel dat et nog giên acht ure was,' en dan zette hij zich aan tafel. Naast de koffiepot lagen drie boterhammen voor hem gereed gesneden. Hij schonk een tas koffie in, keek eens door de openstaande achterdeur de hof in of moeder niet afkwam, en haalde uit de suikerpot in de schapraai drie klontjes broodsuiker. Bedaard begon hij dan zijn boterhammen op te eten, zonder een kruiske te maken nu het toch niemand zag. Hij lipte telkens proevend aan zijn koffie, en sloeg naar de vliegen die over heel de tafel, in gaatjes en spleetjes, aan broodkruimels en nattigbruine koffievlekken te peuteren zaten.

De drie boterhammen waren spoedig verorberd; hij sneed er nog een van 't brood en toen die op was ging een halve, die van 's morgens was blijven liggen, ook nog achterna.

De Witte was slecht geluimd, zeer slecht geluimd. Eerst dat dromen, waar niets van aan was, dan de mus die wel ergens zou te vinden zijn, moeder met haar gewoon gezeur van elke morgen, te weinig boterhammen, die vuile koffietafel op de koop toe, – als ze misschien dachten dat hij die smerige boel zou opruimen!… neê, hij kon het evengoed laten staan!

Hoe de Witte eruitziet? Om met zijn kop te beginnen: sprietel-wit haar, 'verkenshaar' noemde hem de meester somtijds, om bij wijze van verkorting de hele Witte te beduiden. Een laag voorhoofd, kleine bruine oogskens, die overal tegelijk rondspieden, een mager gezicht, grote wijd uitstaande oren, een mond die tamelijk breed mocht genoemd worden, – iets wat Heinke, zijn oudste broer, eens had doen zeggen: 'Oan onze Witte ze bakkes es 't goed te zien dat èm beter kan